

Det moderna patriarkatet – den kausala mekanismen

En teori om asymmetriskt partnerval

Bo Rothstein

[publicerad i Arkiv för studier i arbetarrörelsen historia
vol 94/95, 2006]

Inledning

Sverige är i flera avseenden det land där staten har gjort mest under längst tid för att öka jämställdheten mellan män och kvinnor.* Det har handlat om allmän barnomsorg av hög kvalitet, en generös föräldraförsäkring och en särskild ombudsman som ser till att lagen om jämställdhet mellan män och kvinnor i arbetslivet efterlevs (Lindvert 2002). Sedan början av 1990-talet har alla de stora politiska partierna följt ett kvotsystem så att 40 procent av riksdagens ledamöter och 50 procent av regeringens medlemmar består av kvinnor (Sainsbury 1999, Wängnerud 1998). 1966 förklarade FN att Sverige var det mest jämställda landet i världen. Generellt betraktas Sverige tillsammans med de andra nordiska länderna som ett positivt exempel för många feminister och andra som försöker öka jämställdheten mellan män och kvinnor (Bergqvist 1999).

Men problemet tycks vara att det fortfarande, trots de många positiva effekterna av alla dessa offentliga program, förekommer stora könsbaserade skillnader i det svenska samhället. För att bara ta några få exempel från Jämställdhetspolitiska utredningens slutrapport (SOU 2005:66) så förekommer det fortfarande en könsbaserad lönediskriminering, arbetsmarknaden är i hög grad strukturerad efter kön med många fler kvinnor än män som arbetar deltid och i lågbetalda jobb inom den offentliga sektorn. Till detta kommer att kvinnor tar mycket större ansvar än

---

* Varmt tack till Ulf Bjereld, Kristina Boreus, Inga Brandell, Maria Edin, Marie Demker, Cecilia Garne, Anita Göransson, Ulla M. Holm, Ruth Lister, Cathie Jo Martin, Maria Oskarson, AnnChristin Rothstein, Stefan Svallfors, Britt-Marie Thurén och Lena Wängnerud för deras värdefulla synpunkter på tidigare versioner av denna artikel. Ett särskilt tack går till Björn Halleröd för hans kommentarer och för att han har låtit testa teorin på en större databas än vad jag har tillgång till. Jag är naturligtvis, och kanske i detta fall mer än någonsin, ensam ansvarig för artikeln.

män för barn och hushållsarbete och att mäns våld mot kvinnor ligger kvar på en häpnadsväckande hög nivå (Wendt Höjer & Åse 1997). Detta gör på flera sätt Sverige till ett intressant testfall för forskning om förhållandet mellan staten, politiken och det moderna patriarkatet.

För att bättre förstå varför könsskillnaderna i Sverige tycks bestå trots de många politiska försöken att skapa en förändring tillsatte den socialdemokratiska regeringen 1995 en utredning som blev känd som "Kvinnomaktutredningen" (formellt *Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*). Utredningen, som leddes av socialdemokraten Kristina Persson, lämnade ifrån sig inte mindre än tolv forskningsrapporter och sammanfattade 1998 sina resultat i en slutrapport (SOU 1988).

I en av de informationsbroschyrer som utredningen gav ut under arbetets gång förtecknades inte bara alla de rapporter som skulle komma utan formulerades också en lång rad frågor som utredningen skulle besvara. Allt som allt rörde det sig om ett tjugotal ganska handfasta empiriska spörsmål av typen "Får kvinnor en slags pension och män en annan", "Vilket motstånd möter kvinnliga chefer" och "Vad händer med mäns och kvinnors ekonomi vid skilsmässa". Uppräknningen avslutades emellertid med en fråga av det mera djuplodande slaget, nämligen följande: "*Och till sist den stora gåtfulla frågan: Alla är överens om att jämställdhet är bra, jämställdhet skall vi ha. Ändå blir det inte så. Varför*"¹

När jag läste detta tyckte jag mig kunna ana en viss bister resignation redan från början om möjligheten för utredningen att lösa detta stora mysterium. Och utredningen gjorde förvisso inget försök att besvara denna avgörande fråga om jämställdhet. I stället fick vi än en gång empiriska belegg för vad vi redan visste: i inget annat land i världen är jämställdheten mellan könen större, men Sverige har fortfarande långt att gå för att uppnå full jämställdhet. Mysteriet består trots alla forskningsansträngningar och alla goda politiska intentioner. Och i dag, åtta år senare, är situationen i stort sett densamma. En ny statlig utredning som presenterade sin slutrapport den 3 augusti 2005 kom inte med mycket mer än en begreppsdiskussion av vad problemet skulle kallas. Handlar det om en könsmaktstruktur eller ett genusystem eller vad? (SOU 2005:66). På genusforskningsfronten inget nytt om orsaker och verkningar.

Syftet med denna artikel är att bidra med ett svar på följande förbryllande fråga: Varför reproduceras fortfarande könsmaktstrukturen i det svenska samhället trots att alla formella och många informella hinder har avskaffats? Det är mer exakt ett specifikt förhållande som jag vill förklara, nämligen det förhållandet att den traditionella arbetsdelningen *reproduceras* av svenska par, i synnerhet sedan de har skaffat sig barn, trots att de flesta kvinnor och män stöder principen om jämställdhet mellan könen. Jag vill betona att jag inte är ute efter att förklara varför patriarkatet uppstod till att börja med. Jag håller med Yvonne Hirdman om att sökandet efter det historiska ursprunget till könsmaktstrukturen förmodligen är en återvändsgränd (Hirdman 1988: 51). Den fråga som intresserar mig är snarare *reproduktionen* av den moderna könsmaktstrukturen i dagens Sverige.

---

¹ ta står att läsa i kvinnomaktsutredningens arbetsrapport, daterad februari 1997, s. 1 (min kursivering).

Empirisk forskning tycks här ge två ganska klara svar. Det första är att barnlösa svenska par i stor utsträckning tycks ha skapat jämställda förhållanden såtillvida att de delar hushållsytorna relativt lika. "I tre fjärdedelar av de yngre barnlösa familjerna har således fördelningen av hushållsarbetet en betydande inriktning mot jämställdhet", säger Ahrne och Roman i sin rapport till Kvinnomaktutredningen (Ahrne & Roman 1997: 167). Det andra är att den traditionella könsmaktstrukturen reproduceras på ett ganska dramatiskt sätt så snart barnen föds. Detta tycks inte gå att förklara som en generationseffekt. Föräldrarnas ålder spelar ingen roll i det avseendet, utan det är snarare skapandet av en familj som leder till den skeva arbetsdelningen mellan de män och kvinnor som lever i par (Ahrne & Roman 1997: 167). I en majoritet (55 %) av moderna svenska familjer med barn under sju år arbetar mannen heltid och kvinnan deltid (SCB 1996). Detta framgår tydligt av den inkomststatistik som rapporteras in till socialförsäkringssystemet: när män blir fäder går deras inkomster upp medan inkomsterna går ner för kvinnor i motsvarande situation (*Social Försäkring* 2002: 1). Avsaknaden av en generationseffekt, det vill säga det faktum att ojämlikheten i arbetsdelning är lika stor bland yngre par som bland äldre, betyder att föreställningen att jämställdheten naturligt kommer att utvecklas med tiden är en i grunden fåfång föreställning. Trots att rätten att ta föräldraledigt är lika fördelad mellan man och kvinna, och trots att tillgängliga data visar att det finns ett starkt ideologiskt stöd för jämställdhet mellan män och kvinnor, reproduceras könsmaktstrukturen med avseende på avlönat och oavlönat arbete och med avseende på kopplingen till arbetsmarknaden (SOU 2005:66: kap. 6).

Den förklaring som Göran Ahrne och Christine Roman ger i sin rapport till detta fenomen är huvudsakligen av kulturell art: det kan spåras tillbaka till den traditionella, normativa föreställning som råder om moderskap, inte minst bland kvinnor. De tidigare nämnda empiriska resultaten kommer från deras analys av svenska par på basis av ett frågeformulär som skickats ut till cirka 1 900 individer, varav nästan 1 300 svarade. De visade i sin studie att det är just då parförhållandet utsätts för resursrelaterad stress i form av barn som den traditionella könsbaserade uppdelningen mellan lönearbete och hushållsarbete återuppstår. Så snart barnen föds stannar kvinnorna i allmänhet hemma och tar ut större delen av den lagstadgade föräldraledigheten så att den traditionella könsarbetsdelningen återskapas. Kvinnor börjar alltså förlora i förhandlingarna med männen om vem som ska utföra vad av det nödvändiga hushållsarbetet och lönearbetet.

Ahrnes och Romans förklaring till detta är följande (den återfinns också med vissa reservationer i utredningens slutbetänkande): "I grund och botten tyder våra resultat på att det är föreställningarna om moderskap som är mest avgörande för vem som är föräldraledig; både kvinnors och mäns och föreställningar" (1997: 169). Jag finner denna förklaring problematisk av flera skäl. För det första kan den lika lite som alla andra kulturella förklaringar som hänvisar till etablerade sociala normer och värden hantera förändring. Egentligen utnyttjar man bara sådana förklaringar för att peka vidare på frågan om varför dessa värden existerar och, först och främst, varför de fortfarande är så starka efter tjugofem års aktiv jämställdhetspolitik. För det andra

lägger denna förklaring en stor del av "skulden" på kvinnorna själva. Om stödet för dessa traditionella värden rörande moderskapets innebörd leder till att kvinnor, individuellt och som grupp, hamnar i en underordnad position i förhållande till män, varför fortsätter då kvinnor att anamma dem och handla i enlighet med dem? Ahrnes och Romans svar är att detta är en fråga om "internaliserade normer och önskningar hos kvinnorna" (1997: 170). Jag ska återkomma till de problem som är förbundna med sådana förklaringar och vill här bara påpeka att det inte finns någon orsaksteori om varför dessa normer är så starka att de kan få kvinnor att handla på ett sätt som inte ligger i deras intresse. I brist på en teori om hur denna internalisering av normer går till har vi egentligen bara en upprepning av data. Man kan sammanfatta deras förklaring genom att säga att kvinnor stannar hemma (och reproducerar könsmaktstrukturen) därför att de vill stanna hemma (och reproducera könsmaktstrukturen). För det tredje finns det här inget som förklarar varför kvinnor så ofta fortsätter att förlora i förhandlingarna med männen om hushållsarbetets fördelning långt efter det att de har återvänt till arbetsmarknaden sedan barnen har blivit äldre och går i skolan, trots att studien visar att normen om jämställdhet mellan könen tycks vara stark.²

Artikeln är uppbyggd på följande sätt: I första delen diskuterar jag problemets art och de krav som ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv måste läggas på förklaringen till ett sådant problem. I nästa del försöker jag finna källan till könsmaktstrukturen, det vill säga den punkt i förhållandet mellan könen där mäns överordning och kvinnors underordning etableras. På detta följer en teori om den sociala mekanism som leder till att orsaksmekanismen till den moderna könsmaktstrukturen reproduceras och några empiriska illustrationer. Artikeln slutar med en diskussion av vilka politiska åtgärder man kan vidta för att bryta reproduceringen av den moderna könsmaktstrukturen. Låt mig börja med att säga att det som presenteras här är en teori, spekulation om man så vill, och att det krävs en hel del empirisk forskning för att kunna verifiera den.

Problem med strukturella förklaringar i genusforskning

Det finns nästan ett oändligt antal teorier om könsmaktstrukturen, från biologiska till ekonomiska, maktpolitiska och kulturella. Att i detalj diskutera ens en liten del av dem skulle ta alltför lång tid, så därför behandlar jag dem som typer. Jag bryr mig inte om de biologiska teorierna utan koncentrerar mig här på de tre senare typerna av teori. Utmärkande för de flesta förklaringar är att de är strukturella, det vill säga det finns ekonomiska, politiska eller kulturella strukturer i den rådande samhällsordningen som systematiskt gynnar män och missgynnar kvinnor. Det

---

² Förklaringar som bygger på föreställningen om kön som social konstruktion har sanktionerats av svenska staten som dess "officiella teori". 1998 skapades en särskild myndighet, Nationella sekretariatet för genusforskning, till stöd för en sådan forskning.

etableras med andra ord ett strukturellt mönster av formella och informella regler i de ekonomiska, politiska och kulturella samhällssfärerna som fungerar så att de var och en för sig eller tillsammans med de andra återskapar den rådande könsmaktstrukturen.

Denna användning av strukturfunktionalistiska förklaringar inom samhällsvetenskapen har dock varit föremål för en intensiv teoretisk och metodologisk kritik sedan början av 1980-talet. Huvudinvändningen har drivits av följande logik: Sociala strukturer skapas och återskapas av individer som utför konkreta handlingar. Strukturella relationer är inte organiska fenomen utan förbindelse med individers handlingar, eftersom det inte kan finnas någon formell eller informell regel eller systematisk ordning i samhället om inte individer handlar för att reproducera den. Strukturella förklaringar kan således inte existera oberoende av aktörsförklaringar. Strukturella förklaringar måste snarare kombineras med en förklaring av den *orsaksmekanism* som får individer att handla i enlighet med strukturernas krav och därigenom reproducera dem (Hedström & Swedberg 1998, Rundqvist 1998). Jag vill betona att orsaksmekanism inte får uppfattas som ytterligare en "mellankommande variabel" i förklaringen. I stället bör den betraktas som en teori om hur vi ska förstå *varför* "en variabel förändrar en annan variabel" (Hage & Meeker 1998: 1). Föreställningen om att man ska inrikta analysen på orsaksmekanismer är således teoretisk; det handlar om att testa en föreställning om *orsaken* till att en förändring i en variabel framkallar en annan typ av förändring hos en individ. En sådan "vad-får-det-att-ske-fråga" går utöver strävan att försöka etablera en statistisk korrelation mellan variabler (Sayer 1992: 104). Om det visar sig att det existerar sådana återkommande mekanismer på den individuella nivån kommer de att få bestående effekter på den sociala struktur inom vilken individen är verksam.

De flesta strukturella förklaringar, antingen de hänvisar till patriarkalt eller annat förtryck, bygger inte på en sådan metodologisk individualism utan snarare på en funktionalistisk idé som bortser från aktörernas motiv och intressen och därmed saknar den grund på aktörsnivå som gör det möjligt att förklara varför aktörerna reproducerar de strukturella relationer som de är en del av. Utgångspunkten måste i stället vara att det är medvetet handlande män och kvinnor som handlar och som, om vi ska tro Kvinnomaktutredningen, reproducerar en maktstruktur som kvinnor som kollektiv inte har något intresse av att reproducera. Huvudinvändningen mot strukturella förklaringar är att de underlåter att analysera de mekanismer som får eller tvingar enskilda aktörer att handla så att strukturella relationer som inte ligger i deras intresse ändå reproduceras. Att en särskild social funktion X (arbetsdelningen i parrelationer) existerar därför att den gynnar en strukturell relation (könsmaktstrukturen) kan inte i sig förklara varför individerna A och B, som faktiskt skapar funktionen X, handlar som de gör. Det görs med andra ord ingen analys av hur återkopplingen till aktörsnivån sker i dessa förklaringar (Elster 1983).

I stället återfaller man ofta i ett tal om "gåtor" eller "mysterier", där det som får aktörer att handla som de gör tillskrivs fenomen som "osynliga maktmekanismer",

”falskt medvetande”, ”dold socialisation” och ”osynliga” kontraktsförhållanden (jfr Ahrne & Roman 1997: 13–17). De avgörande förklaringarna stoppas därmed in i en svart låda som vi saknar tillträde till, som är utom räckhåll för både aktörer och forskare (Hedström & Swedberg 1998). Ett sådant exempel är Ahrnes och Romans studie, där de förklarar kvinnors internaliserade normer om moderskapets företräde med att det utövas en ”normativ makt” (Ahrne & Roman 1997: 17; förklaringen har de hämtat i ett socialpsykologiskt verk av den norska feministen Hanne Haavind). Men vi invigs inte i vad som egentligen sker när enskilda män utnyttjar sin normativa makt (det är oklart vad det är för sorts makt och varför den är så kraftfull) för att få enskilda kvinnor att specifikt handla på ett sätt som inte ligger i vare sig kvinnors individuella intressen eller i alla kvinnors kollektiva intressen. Utan en förklaring av de *orsaksmekanismer* som män, som individer eller som grupp, använder för att utöva denna normativa makt och som gör kvinnor villiga att underkasta sig denna normativa makt blir detta närmast ett mysterium, en maktutövning utan maktutövare eller synliga maktinstrument.

En formulering av denna typ av teori som har fått stor genomslagskraft kommer från historikern Yvonne Hirdman, som hävdar att könsmaktsstrukturen bör uppfattas som informella kontrakt mellan könen. Dessa kontrakt skiljer sig åt när det gäller innehållet men syftar alla till kvinnors underordning. Denna reproduceras enligt hennes teori därför att män och kvinnor hålls isär och män (eller vad män gör) betraktas som den sociala normen. Det funktionalistiska resonemanget framgår klart av följande passus:

Själva genussystemets strukturalistiska idé är att visa på den reproducerande kraften: det är som det är för att det var som det var. [...] Isärhållandet återförder isärhållning: den manliga normen återföds med kraftfullhet (Hirdman 1988: 57).

Hirdmans teori har, som framhålls i en nyligen utkommen statlig utredning, utövat ett ovanligt starkt inflytande såväl på den svenska offentliga diskussionen som på jämställdhetspolitiken och den feministiska forskningen (SOU 2005:66, s 48). Den socialdemokratiska regeringen har gjort detta sätt att tänka till sin officiella ideologi i kampen för jämställdhet mellan könen. Detta har tvingat regeringen att inta den paradoxala ståndpunkten att inget i grunden har förändrats i fråga om könsmaktsstrukturen, samtidigt som den hävdar att en massa har förändrats (SOU 2005:66, s 50). Men som orsaksteori är detta sätt att resonera ganska substanslöst: könsmaktsstrukturen består därför att det existerar normer som har en historisk förankring men är oberoende av de aktörer som får den att leva kvar, vilket i grund och botten är detsamma som att säga att könsmaktsstrukturen finns därför att den finns. Läsare som har varit med ett slag igenkänner denna typ av resonemang i en annan radikal intellektuell strömning, nämligen i marxismens försök att förklara den kapitalistiska statens åtgärder med behovet att reproducera den kapitalistiska ekonomiska ordningen. Socialpolitiken ansågs till exempel fylla det kapitalistiska

systemets krav genom att tjäna det funktionella behovet att legitimera den pågående exploateringen. Problemet var bara att sådana förklaringar

blir tautologiska, eftersom allt som händer i den konkreta situationen ex post facto kan kopplas till systemets funktionella krav. [...] Varje händelse blir en seger för systemet, ytterligare en demonstration av den eviga karaktären hos de borgerliga produktionsförhållandena (Clarke 1977: 20).

För att inte hamna i ett sådant analytiskt tomt resonemang måste vi veta två saker. För det första, varför internaliserar högutbildade och jämställdhetsmedvetna unga kvinnor normer om arbetsdelningen mellan män och kvinnor som inte tycks ligga i deras eget intresse? För det andra, vad är det för makt som unga svenska män utnyttjar för att åstadkomma denna individuella och kollektiva ideologiska underkastelse från kvinnors sida?

Det ska dock tilläggas att denna strukturalistiska typ av förklaring har blivit föremål för kritik även inom feministisk forskning. En tidig kritiker i Sverige var Christina Carlsson Wetterberg (1992), som hävdade att teorin inte lämnade plats för kvinnor som förändringsaktörer under olika tider och i olika sociala situationer. Denna kritik följdes upp av andra historiker som hävdade att teorin inte kunde förklara den sociala förändringen från ett kontrakt till ett annat (Hagemann & Åmark 2000). Hirdman svarade på denna kritik genom att hävda att "systemet" måste uppfattas som "resultatet av interrelaterade handlingar som gör att mönstereffekter uppstår" (Hirdman 2000: 36). Men därmed undviker hon, enligt min mening, frågan om vad det är som får enskilda kvinnor att handla på ett sätt som är till skada för deras intressen. Jag vill betona att detta inte bara är en teoretisk fråga. För det första, om vi inte har någon riktig uppfattning om vad som motiverar individer och om hur de resonerar, så kommer politiska åtgärder för att förändra situationen med all sannolikhet att vara meningslösa.³ För det andra så ryms det ett dolt normativt problem i denna typ av resonemang (antingen det är feministiskt eller ej): Om människor inte kan anses vara i stånd att inse vad som ligger i deras intresse, varför ska man då ta deras åsikter på allvar? Varför ska de till exempel få rösträtt? Detta var trots allt Lenins huvudargument när han krossade arbetaroppositionen i bolsjevikpartiet. Redan 1902, i sin berömda bok *Vad bör göras?*, hävdade Lenin:

Alla länders historia vittnar om att arbetarklassen med enbart sina egna krafter kan utforma endast en tradeunionistisk medvetenhet, det vill säga övertygelse om nödvändigheten av att sammansluta sig i förbund, att föra kamp mot arbetsgivarna, att kräva av regeringen att den utfärdar en eller annan lag som är nödvändig för arbetarna och så vidare. Socialismens lära växte däremot fram ur

---

³ Den feministiska forskningen i Sverige har, som Jämställdhetspolitiska utredningen nyligen påpekat, varit starkt påverkad av "poststrukturalismen", vilket innebär brist på intresse för vad det är som framkallar förtrycket av kvinnor och hur det yttrar sig i olika miljöer (SOU 2005:66).

de filosofiska, historiska och ekonomiska teorier som utarbetades av bildade representanter för de besittande klasserna, av intellektuella (Lenin 1979: 105–106).

Problemet är naturligtvis vem som kontrollerar dessa intellektuella. Hur vet vi att de har de rätta lösningarna och inte bara handlar i eget intresse? Vem kommer att vaka över dem som vakar över den "enda sanna teorin"? Det finns, som Robert Dahl hävdar, ingen annan lösning på detta problem än demokrati: "Förmyndarskap må vara ett högt ideal, men det ställer så enorma krav på övervakarnas kunskap och dygd att kraven i praktiken omöjligen kan uppfyllas. [...] En stor del av idéns lockelse ligger i dess negativa syn på vanligt folks moraliska och intellektuella kompetens" (Dahl 1999: 77).

En annan typ av kritik av det strukturfunktionalistiska perspektivet på kultur kommer från Ann Svidler, som menar att individer kan använda kulturella koder strategiskt och instrumentellt som "verktygslådor". Människor har flera olika kulturella repertoarer att välja bland. För det första *känner* människor *till* många fler kulturella normer än vad de använder. Att till exempel vara mor i dagens Sverige kan betyda många saker. Kvinnor känner till många "normer om moderskap" som de "förkastar, aktivt undviker eller betraktar med likgiltighet" (Svidler 2001a: 1). För det andra har människor en massa motsägelsefulla eller Okoordinerade kulturella koder i sina repertoarer. Och för det tredje har människor "en tendens att inom denna repertoar välja det som fungerar för tillfället" (2001a: 2). Ann Svidler har gett flera exempel på varför bruket av kultur i teoretiska förklaringar inte behöver eller bör blandas samman med strukturdeterminism (Svidler 1986, 2001b).

Å andra sidan sker det i den typ av samhällsvetenskapliga teorier som bygger på rationella val (rational choice) en förskjutning mot ökad förståelse av kulturellt formade föreställningar (jfr Rothstein 2001). Den kommer inte bara från en "yttre kritik" utan också från forskare som har arbetat på detta område under mycket lång tid. Som Raymond Boudon formulerar det: "Den grundläggande bristen i rational choice-modellen ligger i det faktum att social handling, utom i triviala fall, bygger på föreställningar, och rational choice-modellen har i sin nuvarande version föga att säga i frågan om hur man ska förklara kollektiva föreställningar" (Boudon 1996: 147). Känner man inte från början till den kulturella repertoaren är det omöjligt att förstå vad aktörerna tror ligger i deras intresse. Ett av de mest lovande sätten att förstå hur man ska kombinera kulturanalys och handling kommer från arbetet inom vad som kallas "evolutionär spelteori". I denna underdisciplin inom rational choice, som, det ska erkännas, är avskräckande teknisk till sin karaktär, undersöker man hur långa sekvenser av spel med olika "typer" av spelare kan uppstå och utvecklas. Föreställningen om olika "typer" av spelare är, som jag uppfattar det, ett sätt att hantera problemet att aktörer i verkligheten hyser olika "föreställningar" och alltså använder olika strategier. Det finns enligt min mening löftesrika ansatser i Peyton Youngs sätt att se på handling i evolutionär spelteori. Han ställer sig kritisk till de antaganden som görs i traditionell spelteori om aktörerna: att de är "hyperrationella", har fullständig information om andra aktörers nyttofunktioner

och kan göra upp långsiktiga strategier "byggda på antagandet att var och en gör upp optimala långsiktiga planer". Hans uppfattning om hur vi bör förstå mänsklig handling är i stället denna:

aktörer är inte fullständigt rationella och fullständigt informerade om den värld som de lever i. De bygger sina beslut på fragmentarisk information, de har ofullständiga föreställningar om den process de är indragna i och de är kanske inte heller särskilt förutseende. Ändå är de inte helt irrationella: de anpassar sitt beteende efter vad de tror att andra aktörer tänker göra, och dessa förväntningar framkallas endogen av information om vad andra aktörer har gjort i det förflutna (Young 1998: 6).

Det finns flera fördelar med denna syn på aktörer jämfört med den traditionella rationalistiska modellen. Viktigast är den mer realistiska föreställningen om vad det är för typ av (begränsad) information som aktörerna vanligen har, den vikt aktörer fäster vid "spelhistorien" när de bedömer andra aktörer och att vad de till slut gör bygger på vad de tror att "andra aktörer tänker göra". Således torde kulturella normer spela en roll när män och kvinnor väljer vem de ska bilda familj med och de strategier som de ska använda i förhandlingarna om fördelningen av hushållsarbetet.

Man kan naturligtvis påstå att de kulturella normerna i fall som dessa skapas av medier och andra ideologiproducenter. Två invändningar kan dock riktas mot denna teori om "mediernas konspiration". För det första har jämställdhet mellan könen varit ett framträdande element i litteraturen och medierna under minst tjugofem år. För det andra har mycket av det som i medierna riktas till kvinnorna inte främst producerats av män utan av (ofta högutbildade och jämställdhetsmedvetna) kvinnor. Som Kvinnomaktutredningen skriver i sin slutrapport: "Men vad kvinnlighet och manlighet är, är i dag oklart. Kön ger inte några exakta anvisningar för hur kvinnor och män ska bete sig. [...] Normen är snarare att hustru och man båda lönearbetar och att man delar på hushållsarbetet och vården av barnen" (SOU 1988: 44). Men om normen är så oklar, hur kan den då samtidigt vara så stark att den traditionella könsmaktstrukturen reproduceras som om den vore en "järnhård lag"?

Det är något konstigt med den omständigheten att samhällsvetare på genusforskningens område (och många andra områden också, vill jag tillägga) så ofta hänvisar till osynliga och dolda förhållanden i sina försök att förklara fenomen av det slaget. Det skulle faktiskt vara rimligt att påstå att samhällsvetares uppgift är att *avmystifiera* sociala relationer, att göra det som framstår som gåtfullt och dunkelt begripligt snarare än motsatsen, som så ofta är fallet. Att säga att något är kulturellt konstruerat utan att säga något om hur konstruerandet äger rum, eller varför det lyckas så bra tjänar inte så mycket till (jfr Garne 1996).

Det viktigaste resultatet av forskningen om sociala dilemman är att handlingar som är rationella för individen inte alltid behöver vara kollektivt rationella. Men det betyder inte nödvändigtvis att individuella handlingar som är irrationella för kollektivet på något sätt är mystiska eller fördolda. Problemet att bestämma

skillnaden mellan individuell och kollektiv rationalitet lyser vanligen med sin frånvaro i feministiskt teori men diskuteras ofta inom statsvetenskap, sociologi och nationalekonomi. Det har många metaforiska namn: "allmänningens tragedi", "problemet med kollektiv handling" eller "fångarnas dilemma" (Ostrom 1998). Själv föredrar jag metaforen "social fälla", eftersom den just beskriver hur en icke-optimal situation kan uppstå trots att alla enskilda aktörer försöker handla rationellt på den individuella nivån (Rothstein 2005). Det handlar om situationer där "alla" vet att om "alla" i kollektivet handlar solidariskt (betalar skatter, återvinner, protesterar mot orättvisor och så vidare), så gynnar det "alla". Men för den enskilda aktören är det förvisso "bäst" om alla *andra* handlar solidariskt medan hon själv rider på andras ansträngningar (Rothstein 2000). Men om majoriteten handlar i eget intresse kommer den kollektiva nyttan inte att uppstå, det vill säga vi har en fullständigt icke-mystisk förklaring till en situation som är bekant för alla, där det som är individuellt rationellt inte är kollektivt rationellt (Misztal 1996, Olson 1965, Ostrom 1998). På motsvarande sätt har marxistisk teori haft svårt att förklara varför arbetarklassen inte har tagit itu med den kapitalistiska exploateringen och tvingats till förklaringar av typen "falskt medvetande" till följd av den borgerliga ideologins hegemoni. Men det som möjligen kan vara rationellt för kollektivet av lönearbetare (avskaffa kapitalismen) kan uppenbarligen framstå som irrationellt för den enskilda arbetaren. Med tanke på de relativt stora risker och den påtagliga ovisshet som är förbundna med en revolutionär omvandling och med tanke på de relativt stora kostnaderna, åtminstone på kort och medellång sikt, kan det vara rationellt för den enskilda arbetaren att i stället försöka åstadkomma en socialt reformerad kapitalism (Przeworski & Wallerstein 1988).

En andra kritisk invändning mot strukturfunktionalistiska förklaringar är att de har utomordentligt svårt att hantera förändring, det vill säga de saknar, som David Latin har betonat, ett dynamiskt element (Laitin 1988). Allt som sker tycks vara ytterligare en bekräftelse på strukturernas omedgörliga makt och kan förklaras som funktionellt nödvändigt för att bevara den rådande patriarkala ordningen. Men det är en sak att påstå att vissa funktioner tycks stärka och reproducera en struktur och en helt annan att visa vilka mekanismer som garanterar att funktionen faktiskt bevaras. På vilka grunder och med vilka slags motiv och föreställningar reproducera de reellt existerande aktörerna strukturen? Och om det sker en strukturell förändring, varifrån kommer den? Även om den moderna könsstruktur tycks bestå och reproduceras ser den i dag ganska annorlunda ut jämfört med hur den såg ut för tjugofem år sedan (Carlsson Wetterberg 1992).

Någonting i systemet lyckas åstadkomma en förändring av den strukturella maktbalansen, men det ska enligt denna funktionalistiska typ av feministisk teori vara omöjligt eftersom det ligger i det dominerande könets intresse att bevara status quo och bara tillåta de sociala funktioner som reproducera den rådande ordningen. Under vissa omständigheter lyckas aktörerna tydligen se allt som är fördolt och osynligt, men eftersom vi är omedvetna om denna process vet vi inte hur och varför. Och vad värre är, eftersom vi inte är medvetna om de sociala mekanismer som

förklarar aktörernas handlingar (eller mer exakt, de mekanismer som förvandlar strukturella förhållanden till individuella handlingar, som i sin tur påverkar strukturerna), har vi inte heller någon möjlighet att på politisk eller annan väg försöka ändra den kollektiva ordning som har uppstått (jfr Rundqvist 1998). Om man inte vet var man kan finna orsaksmekanismen (och hur man kan manipulera den), kan man inte förändra den mekanism som reproducerar strukturen. Vad vi har är enbart ett statistiskt samband mellan variabler, till exempel i detta fall korrelationen mellan kön och inkomst, men ingen förklaring till de mekanismer som upprätthåller sambandet.

På jakt efter orsaksmekanismen bakom det moderna patriarkatet

Var någonstans ska man leta efter orsaksmekanismen bakom det moderna patriarkatet? Jag tänker börja med den typ av ekonomiska teorier som framförts av statsvetaren Anna G. Jónasdóttir och ekonomen Gary Becker, nämligen teorier som utgår från parförhållandet. Jónasdóttir bygger sin teori på föreställningen att källan till den moderna könsmaktstrukturen finns i den exploatering av kvinnor som äger rum i (det heterosexuella) parförhållandet. Enligt henne exploaterar män kvinnor utifrån sin "kärlekskraft" och använder denna makt för att stärka sig själva och sin position i samhället. En sådan relation och verksamhet, som brukar kallas "kärlek" mellan män och kvinnor som lever i par, är strukturellt bestämd att skada kvinnan, eftersom en heterosexuell kärleksrelation för kvinnan innebär att hon blir exploaterad (Jónasdóttir 2003). Det originella i denna intressanta kombination av marxism och vad som verkar vara en viktoriansk sexualsyn bör inte underskattas. Tidigare hade feministisk teori förlagt huvudförklaringen till två andra områden. Feministiska marxister hade pekat på strukturella förhållanden på arbetsmarknaden och radikala feminister på mannens våld mot kvinnan, antingen det nu var fysiskt eller strukturellt indirekt. Jónasdóttirs motargument har fortfarande stor giltighet. Hon påpekar att även om det strukturella och det direkta våldet är en bister realitet, så räcker det inte för att förklara den sociala könsmaktstrukturen. När det gäller arbetsmarknaden är argumentet att det egentligen inte finns något rationellt skäl för arbetsgivare att diskriminera kvinnor bara för att de är kvinnor, och det finns inget skäl för att kvinnor bara för att de är kvinnor ska ha sämre villkor än män på arbetsmarknaden. Enligt Jónasdóttir är könsdiskrimineringen på arbetsmarknaden ett resultat av den ojämlikhet som råder i parförhållandet på grund av kärlek, inte tvärtom.

Detta argument är uppenbarligen en parallell till den klassiska marxistiska föreställningen om hur kapitalismen reproduceras. I båda fallen handlar det om en tillägnelse av ekonomiskt mervärde i ett produktionsförhållande, av kapitalägaren respektive mannen. Det subtila i mervärdeteorier ligger främst på det ideologiska

planet. I vad som verkar vara ett avtal som två jämlika parter frivilligt har ingått till ömsesidig nytta finns en inneboende strukturell orättvisa som är delvis osynlig för åtminstone en av parterna. Arbetaren får sin överenskomna lön och kvinnan sin X och är vanligen inte ens medvetna om att det existerar ett exploateringsförhållande.⁴ I marxistisk teori förutsätts arbetaren ha ett "falskt medvetande", det vill säga hon tror att avtalet är rättvist bara därför att hon har valt att ingå det (varför skulle någon frivilligt gå med på ett orättvist avtal) men ser inte den större strukturella orättvisa som uppstår därför att den ena parten säljer arbetskraft medan den andra bidrar med fysiskt kapital.⁵ Eller mer exakt formulerat, lönearbetaren inser att det existerar någon form av orättvisa, men har svårt att förklara varför eftersom avtalet trots allt ingicks frivilligt och arbetaren (eller kvinnan) har formell frihet att bryta avtalet och leta upp en annan motpart som erbjuder bättre lön (eller kärleksvillkor). Endast genom en teoretiskt framkallad "medvetandehöjning" som leder till insikt om att kapital och arbete respektive manlig och kvinnlig kärlek är i grunden olika och ojämlika kategorier, kan den skadade parten bli verkligt medveten och förstå sitt objektiva intresse av att göra uppror mot exploateringen.⁶

Styrkan i Jónasdóttirs förklaring ligger i att hon lyckas identifiera den plats där könsstruktur reproduceras och faktiskt pekar på en förklaringsmekanism: "kärlekskraft". Men teorin om exploatering och mervärde är mycket problematisk. Man kan tryggt säga att den marxistiska arbetsvärdeteori som Jónasdóttirs teori bygger på inte längre tillskrivs någon giltighet av framstående marxister (Elster 1985; se särskilt hans diskussion av John Roemers verk). Vidare är antagandet om falskt medvetande ytterst tvivelaktigt, eftersom det förutsätter att arbetarna (kvinnorna) inte kan handla medvetet för sitt eget bästa. Och det finns inte heller någon mekanism som kan förklara varför arbetare (kvinnor) ändå fortsätter att acceptera dessa orättvisa avtalsvillkor.

Det andra problemet med Jónasdóttirs förklaring är att den måste vara antingen biologiskt eller kulturellt bestämd, eftersom kärlek rimligtvis inte kan betraktas som en politiskt eller ekonomiskt bestämd kategori. Mäns förmåga att exploatera kvinnors kärlek (att ta emot mer kärlek och därmed också andra emotionella resurser än vad de ger bort) kan förvisso vara biologisk. Att mäns kärlek är annorlunda biologiskt "konstruerad" än kvinnors är inte en helt orimlig idé, även om det ger en ganska dyster bild av möjligheten att någon gång i framtiden uppnå jämställdhet mellan könen. Psykologen Janet S. Hyde har gjort en metaanalys av en mängd undersökningar som gjorts om könsskillnader på basis av feministisk teori. Tanken med metanalys är att varje enskild undersökning (eller experiment) visserligen kan vara snedvriden i något avseende, men att dessa snedvridningar jämnas ut om man kombinerar ett mycket stort antal undersökningar. Med den tekniken kunde Hyde analysera mellan 1,3 och 3,9 miljoner undersökningsspersoner. Resultatet av denna

---

⁴ Jónasdóttir är inte särdeles tydlig när det gäller vad kvinnor faktiskt får ut av att ha förhållanden med män, utan säger bara att det är mindre än vad mannen får.

⁵ För en teori om varför detta skapar orättvisa som inte bygger på mervärdesteorin, se Rothstein 1992.

⁶ Eller som det också har formulerats: "Lesbiska kvinnor är inte slavar, de är förrymda slavar."

metaanalys blev, kort uttryckt, att de föreställningar om könsskillnader som dominerar i mediediskussionen, till exempel i fråga om aggressivitet, verbal förmåga, spatial orientering och matematisk förmåga, får föga eller inget stöd. Däremot visar Hydes analys att det finns stora och viktiga skillnader mellan könen i inställningen till sexuell intimitet (Pines 1999: 247). Det finns alltså belägg för att det existerar grundläggande biologiska skillnader mellan könen när det gäller inställningen till sexualitet (Oliver & Hyde 1993).

Men jag vet, efter personlig kontakt med Jónasdóttir, att hon inte vill låta sin teori bygga på något som helst biologiskt resonemang.⁷ Hon tar avstånd från alla biologiska kategorier eftersom de leder fram till en essentialistisk föreställning om könsskillnader. Därför måste hennes förklaring vara kulturell, och problemet blir då hur våra kulturella föreställningar om kärlek "konstrueras socialt". Vi människor, och särskilt kvinnor, blir vad Anthony Giddens har kallat "kulturberoende", med alla de problem som hör ihop med kulturstrukturalistiska förklaringar (Giddens 1984). Återigen måste vi ställa frågan: Varför skulle unga svenska kvinnor gå in i och stanna kvar i parförhållanden och frivilligt låta sig exploateras av sin manliga partner under dessa orättvisa förhållanden? Det går inte ihop med empiriska belägg. Enligt Kvinnomaktutredningen tycks män vara betydligt mer beroende av en kvinnas kärlek för sitt välbefinnande än vad kvinnor är av en mans kärlek (SOU 1998: 58). Vi hamnar till slut i en förklaring som bygger på antagandet att en majoritet av kvinnor (i likhet med arbetare) är oförmögna som individer att förstå och handla i enlighet med sitt eget bästa. I stället framstår de som lättlurade offer för vissa kulturella föreställningar (falskt medvetande) om kärlekens (och arbetets) verkningar som etablerats av patriarkatet (kapitalismen).

Jag bör tillägga att jag, efter att ha lyssnat till en föreläsning som Anna G. Jónasdóttir höll vid Stockholms universitet den 8 mars 1996, inte är helt säker på hur generell hennes teori är. Hon beskrev i sin föreläsning hur dagens unga kvinnor (åldrarna 20–25) kan leva i helt andra kärleksförhållanden i den meningen att de, till skillnad från kvinnor i Jónasdóttirs generation (födda i början av 1960-talet), inte exploateras av sin manlige kärlekspartner. I en intervju i *Göteborgsposten* den 10 mars 2002 upprepade hon detta argument och menade att hennes dotters situation i detta avseende inte kan nämnas i samma andetag som hennes egen i den åldern. I så fall håller inte hennes teori som förklaring till hur vi skall förstå det här ställda problemet. Mäns kärlekkraft kommer helt enkelt att upphöra med tiden om Jónasdóttirs revidering av sin teori håller. Då återstår problemet hur man ska förklara det som Kvinnomaktutredningen kom fram till, nämligen att den traditionella könsstruktur även reproduceras i familjer med barn där föräldrarna är unga. Uppenbarligen kan Jónasdóttirs teori i sin nyare version inte längre vara till någon nytta.

---

⁷ Diskussion vid Statsvetarförbundets årsmöte i Sigtuna, oktober 1994, inom arbetsgruppen "Kön, genus och politik"

Jónasdóttir är, som tidigare nämnts, inte den ende som har sökt förklara den på parförhållandet baserade könsmaktstrukturen med hjälp av ekonomiska modeller. Mest berömd på detta område är den teori som Nobelpristagaren Gary Becker har formulerat om äktenskapet som produktionsenhet (Becker 1981). Man kan säga att hans förklaring är den neoklassiska motsvarigheten till Jónasdóttirs marxistinspirerade teori om parförhållandet. Becker ser parförhållandet som ett avtal som ingåtts av två individer med lika stora resurser och som sedan söker förhandla sig fram till en arbetsdelning baserad på principen om komparativa produktionsfördelar. Paret kommer gemensamt fram till premissen att den person som har den största relativa produktionsfördelen (vanligen mannen) ska koncentrera sig på lönearbetet, medan den person som har största relativa produktionsfördelen när det gäller hushållsarbete (vanligen kvinnan) ska utföra det mesta av detta. Enligt Becker har familjen en gemensam nyttofunktion: den försöker använda sina kollektiva resurser så ekonomiskt rationellt som möjligt, vilket leder till den traditionella arbetsdelningen eftersom den ger den största samlade nyttan för familjeenheten. Becker säger att den resursfördelning som uppnås genom denna produktionsfördelning är altruistisk, det vill säga den som tjänar pengarna har inget inflytande över hur de sedan används i familjen. Han förutsätter (egendomligt nog) att den kommunistiska principen " Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov" råder.

Beckers teori har blivit grundligt omskriven – och kritiserad. Det feministiska lägret har naturligtvis riktat in sig på föreställningen om att det finns något sådant som en gemensam nyttofunktion i ett parförhållande. Men Beckers analys har också, som Lommerud påpekar, gett legitimitet åt feministorienterade ekonomers användning av traditionella ekonomiska analysverktyg i undersökningar av vad som händer i parförhållanden. Men detta är ett tveeggat vapen eftersom det bygger på så traditionella nationalekonomiska parametrar (Lommerud 1997). Det kan till Beckers försvar sägas att han var intresserad av att förklara den arbetsdelning som var vanlig bland amerikanska familjer fram till 1970-talet och inte av möjligheten att förändra den. Det må nu vara hur som helst med den saken, ett viktigt empiriskt forskningsresultat som strider mot Beckers teori om altruism i familjen, det vill säga arbets- och inkomstfördelningen ska inte ha någon inverkan på fördelningen av resurser i familjen, är att det får betydelse för resursfördelningen, och inte minst för barnen, vem det är som faktiskt tjänar pengar och därmed kontrollerar familjeekonomin. Barnens välfärd tycks, framför allt i utvecklingsländer, vara starkt positivt korrelerad med den andel av familjens resurser som står under kvinnans/moderns kontroll (Lundberg & Pollak 1996).

Andra ekonomer med intresse för frågan om jämställdhet mellan könen har använt sig av icke-kooperativ spelteori för att söka förklara varför så mycket av den traditionella arbetsdelningen reproduceras i familjen.⁸ Det är ett steg framåt

---

⁸ Det slaget av teori är ofta ganska formellt komplicerad men bygger på två enkla idéer. Den första är att aktörerna försöker handla rationellt; den andra att vad som betraktas som rationellt handlande

så tillvida att det inte längre förutsätts att de båda makarna har gemensamma intressen (en gemensam nyttofunktion) utan snarare kan ha vitt skilda intressen. Forskare försöker följaktligen med hjälp av teorin skapa modeller för vad som händer när de båda avtalsparterna går in i upprepade förhandlingar om fördelningen av resurser (Lommerud 1997). Men detta har hittills inte lett så långt när det gäller att förklara varför mannen generellt går segrande ut ur dessa icke-kooperativa spel, eftersom det verkar som att forskarna förutsätter det som ska bevisas. I ett typiskt exempel visar analysen att givet att mannen dominerar från början, så kan hans dominans fortsätta, det vill säga det blir i grund och botten inte mer än en repetition av data (Bolin 1997). Men varför har mannen och inte kvinnan denna möjlighet att dominera parförhållandet? Vi får inte veta något om det eftersom det är en del av ursprungspremisserna. Det är här som dessa ekonomiska analyser rasar samman. Man tvingas överge ursprungspremisserna om rationella nyttomaximerande aktörer för icke-ekonomiska variabler som makt, traditioner och sociala normer, vilket naturligtvis väcker "frågan om hur sådana normer utvecklas och upprätthålls" (Lundberg & Pollak 1997: 39). Spelteorins begränsningar demonstreras här tydligt genom att spelet inte kan börja förrän andra faktorer har bestämt vem spelarna är, vilka resurser de för med sig och spelets regler. Ändå tror jag att det är fruktbart att analysera utfallen i nutida svenska parförhållanden med hjälp av icke-kooperativ spelteori. Men då måste teorin a) göras mer dynamisk och b) baseras på en mer grundläggande teori om varför en "spelare" redan från början har ett överläge gentemot den andre.

De små inledande skillnadernas stora betydelse

Även om jag således tror att dessa båda ekonomiska förklaringar till könsmaktstrukturen har träffat geografiskt rätt, det vill säga de har lyckats identifiera den plats där vi bör leta efter en förklaring till att den nutida könsmaktstrukturen reproduceras, hjälper de oss inte att klargöra de mekanismer som får parterna i ett modernt svenskt parförhållande att trots de bästa avsikter återskapa ett ojämlikt förhållande mellan könen. Skälet är att dessa teorier har bortsett från ett grundläggande faktum: när ett nutida svenskt parförhållande ingås är parterna i allmänhet inte alls lika. Även om avtalet ingås frivilligt så finns det en systematisk asymmetri mellan män och kvinnor i så måtto att mannen i genomsnitt är 2,7 år äldre än den kvinna som han bildar par med (SCB 1994). Avtalet har, kan man säga, en slagsida redan från början. Jag tror att det är här som vi bör leta efter den gåta som Kvinnomaktutredningen ställdes inför. Jag har kallat detta för teorin om *asymmetriskt partnerval*. Det kan tilläggas att denna åldersskillnad har visat sig

---

bygger på en bedömning av vad man tror att den andra aktören tänker göra. I till exempel valet mellan strategierna "samarbete" eller "konflikt" blir den avgörande faktorn vad man tror om den andra aktörens val av strategi.

bestå under årens lopp. Om vi går tillbaka till förra sekelskiftet är siffran tre år (Bergström & Lam 1989).

Varför skulle denna relativt obetydliga åldersskillnad vara avgörande för reproduktionen av könsmaktstrukturen i dagens svenska samhälle? Låt mig först säga att denna skillnad naturligtvis inte säger något definitivt om det enskilda fallet (paret), utan analysen håller sig nästan hela tiden till den aggregerade nivån. Dessutom handlar det inte bara om ett enkelt genomsnitt, utan det är snarare så att mycket få kvinnor lever och har barn med män som är mer än två år yngre än de själva; det är bara 4 procent (av alla kvinnor som har barn med den man de lever ihop med). Den motsatta situationen är således mycket vanligare; i överväldigande 77 procent av alla sammanlevande svenska par med gemensamma barn är mannen mer än två år äldre än kvinnan.⁹

Logiken i den teori jag vill presentera är följande. Ålder i dessa sammanhang är inte bara en fråga om levda år utan handlar snarare om att en äldre person i genomsnitt antingen har haft mer tid att etablera sig på arbetsmarknaden eller har kommit längre i sin utbildning än en yngre person. En period på 2,7 år är till exempel nästan lika med en hel universitetsutbildning för en ung svensk. I det typiska fallet bildas ett par då han befinner sig i slutet av sin universitetsutbildning och hon har påbörjat sin. Det betyder att när en svensk man och en svensk kvinna inleder en relation befinner hon sig redan i en sämre ekonomisk position än han. Det kommer i genomsnitt att ta längre tid för henne än för honom att avsluta sin utbildning eller bli etablerad på arbetsmarknaden. Under för övrigt lika förhållanden kommer han att vara klar med sin utbildning tidigare eller ha en starkare position på arbetsmarknaden än hon. Det betyder också att så snart de utsätts för resursrelaterade påfrestningar (till exempel får barn) som tvingar dem att inleda förhandlingar om hur lönearbetet och hushållsarbetet ska fördelas, så har mannen i genomsnitt en liten, men klar ekonomisk fördel i förhandlingsprocessen. Min poäng är att ålder här ska ses som "ställföreträdare" för en mer grundläggande asymmetri som råder mellan män och kvinnor när de bestämmer sig för att bilda familj.

Även om skillnaden mellan avtalsparterna kan vara små i början är risken att kvinnan kommer att dra det kortaste strået i sådana förhandlingar uppenbar. Man kan kanske tänka sig att när förhandlingarna upprepas så leder utvecklingen till att skillnaden i resurser mellan dem minskar, men det kommer sannolikt inte att bli fallet. Tvärtom är det rimligt att anta att upprepade förhandlingar kommer att öka skillnaderna mellan mannen och kvinnan över tiden. Jag bygger denna förmodan på Brian Arthurs innovativa ekonomiska forskning om *tilltagande avkastning*. Hans idé, som har haft stort inflytande på till exempel Nobelpristagaren Douglass C. Norths senare arbeten om institutioner och utvecklingens stigberoende över tiden, är lika enkel som den är genialisk. Före Arthurs verk byggde den ekonomiska teorin helt på

---

⁹ Data: Författarens bearbetning av resultat från *Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*. N=339.

idén om avtagande avkastning, det vill säga konkurrensen gör att de flesta skillnader mellan ekonomiska aktörer gradvis jämnas ut tills (marknads)jämvikt uppstår. Men inte alltid, enligt Arthur. Vissa små, inledande skillnader mellan olika system eller aktörer kan växa exponentiellt genom feedback- eller inlåsningsmekanismer, vilket betyder att avtalsparterna inte rör sig mot jämvikt utan snarare mot ökande brist på jämvikt över tiden (Arthur 1994). Han ger i sin ibland högst tekniska forskning många slående historiska exempel på detta, men inget från jämställdhetsområdet. Man har dock börjat använda dessa teorier med stor framgång inom statsvetenskap och komparativ välfärdsforskning (Pierson 2000).

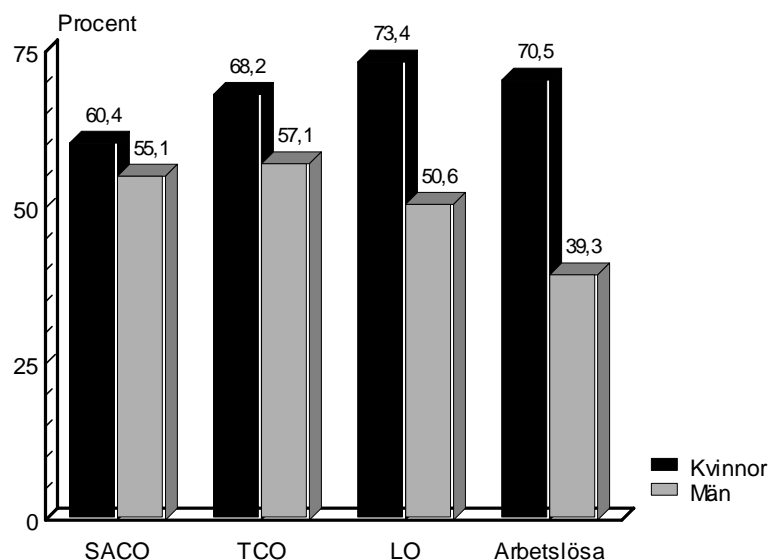
Mitt resonemang följer här matematikern Brian Arthurs teori om tilltagande avkastning, det vill säga vad som händer i ett parförhållande är att relativt små inledande skillnader i etablering på arbetsmarknaden och i utbildningsresurser växer, eftersom varje förlorad förhandling ytterligare försvagar kvinnans position och förstärker mannens i nästa förhandling och så vidare. När parförhållandet utsätts för press kommer de ursprungligen små skillnaderna i ålder och utbildning gradvis att växa och bli permanenta. Han blir allt bättre etablerad på arbetsmarknaden, tjänar relativt mer och mer, medan situationen är den motsatta för kvinnan. Slutligen leder detta till den genomsnittliga situation bland svenska par där kvinnan lever i ett parförhållande med en man som inte bara är äldre utan också är mer framgångsrik på arbetsmarknaden. Varje förhandlingsförlust för kvinnor i parförhållanden leder uppenbarligen på den aggregerade nivån till att män som grupp blir starkare än kvinnor som grupp i samhället, givet att ställningen på arbetsmarknaden ligger till grund för annan social makt, inklusive den sociala könsmakten.

Ur detta perspektiv kan vi också studera Jónasdóttirs idé om hur ojämlikhet i parförhållandet skapar ojämlikhet på arbetsmarknaden, och inte tvärtom. Naturligtvis sker detta delvis därför att färre kvinnor än män kommer att kunna jobba heltid. Man kan också föreställa sig att det på den aggregerade nivån verkar som att kvinnor generellt inte är lika framgångsrika som män i arbetslivet, vilket i sin tur kan slå tillbaka som könsdiskriminering på arbetsmarknaden eftersom det kan tas som tecken på att det är mindre lönande för arbetsgivare att investera i kvinnor än i män. Vi har alltså att göra med vad sociologen Robert Merton (1948) för ett fyrtiotal år sedan kallade självuppfyllande mekanismer i samhället.

Låt oss återvända till ojämlikheten i parförhållandet. Detta mönster gäller inte bara för ålder utan också för utbildning: män är i allmänhet gifta eller sambo med en kvinna med samma eller lägre utbildningsnivå, medan det för kvinnor i mycket större utsträckning är tvärtom (Edlund 1996). Detta är mycket tydligt i den svenska befolkningsstatistiken. Jämfört med ett åldersstandardiserat index på 100 för hela befolkningen har 96 procent av kvinnorna och 64 procent av männen i gruppen med lägst utbildning (enbart grundskola) en chans (eller löper en risk) att bilda ett parförhållande jämfört med resten av befolkningen (SCB 1994: 55). Det betyder att män med låg utbildning ofta förkastas på äktenskaps- och sambomarknaden. Om man ser på gruppen med den högsta utbildningsnivån (forskarutbildning) är resultatet exakt det motsatta. För kvinnor i denna grupp är chansen (eller risken) att

bli gift eller ingå ett samboförhållande 66 procent jämfört med genomsnittet för alla kvinnor i befolkningen, medan motsvarande siffra för män är 135 procent. För gruppen med näst högst utbildningsnivå (tre eller fler år av universitetsutbildning) är siffrorna 109 för kvinnor och 123 för män (Edlund 1996). Dessa siffror bygger inte på urvalsdata utan är hämtade från den svenska folk- och bostadsräkningen 1990. Det är således inte bara åldern utan även utbildningsnivån som tycks vara systematiskt i obalans i parbildningen. Detta resultat har visat sig ha starkt empiriskt stöd även utanför Sverige (Lichter, Anderson & Hayward 1995, Presser 1975). Män bildar inte bara par med yngre kvinnor utan också med kvinnor som har lägre utbildning än vad de själva har – och vice versa naturligtvis. Och som SCB skriver i sin rapport om dessa frågor: "Att män med låg utbildning och kvinnor med hög utbildning skulle finna varandra är mindre sannolikt" (SCB 1994: 54). Svenska data visar i själva verket stora klassrelaterade skillnader mellan män och kvinnor när det gäller sannolikheten att bli gift eller leva med barn. Figuren nedan kommer från en stor SCB-undersökning som gjordes 1995.

Figur 1. Andel svenska män och kvinnor 25-44 år som lever i hushåll med barn (0-18 år) fördelat efter position på arbetsmarknaden.

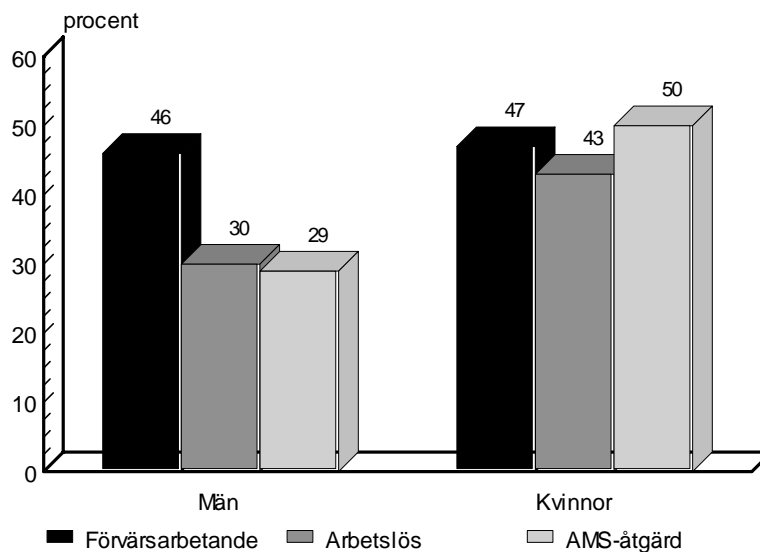

Källa: SCB Rapport 91, 1996, p 283

Denna undersökning visar att ställningen på arbetsmarknaden har stor betydelse för svenska män när det gäller om de lever i hushåll med barn eller ej, medan den har mindre betydelse för kvinnor. Ännu mer intressant är att chansen ökar för män i takt med att de får en högre ställning på arbetsmarknaden, medan det för kvinnan är tvärtom. Utifrån dessa data vet vi inte hur "orsaksmekanismen" har fungerat.

Resultaten kan förklaras med något eller några av följande skäl. Män med små förtjänstmöjligheter har i högre utsträckning förkastats som partner. Eller de kan ha bestämt sig för att avstå från samliv eftersom de upplever det som att de inte kan tillhandahålla vad som begärs av dem. Eller de kan ha uppmanats (eller tvingats) av sin partner att lämna förhållandet därför att de har så små förtjänstmöjligheter. SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet kommer till samma resultat.

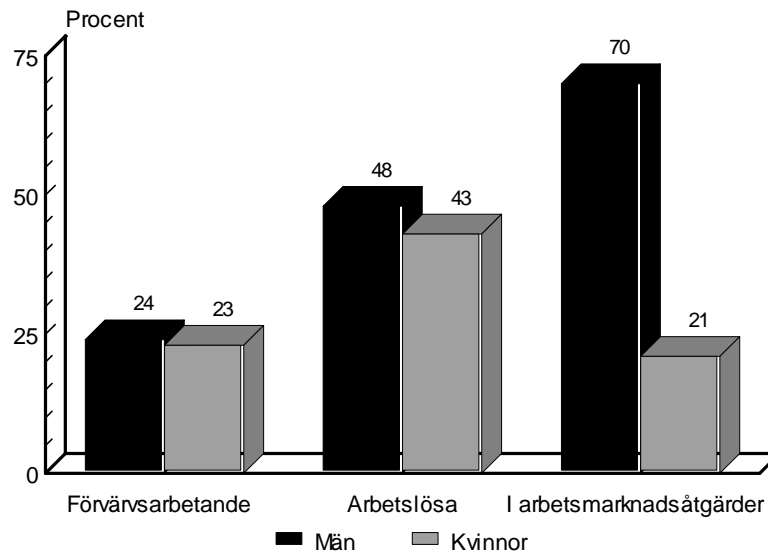
Figur 2. Andel svenska kvinnor och män som lever med barn fördelat efter position på arbetsmarknaden

Källa: Riks-SOM 2001

Återigen visar det sig att ställningen på arbetsmarknaden betyder mer för män än vad den betyder för kvinnor när det gäller om de lever med barn eller ej. Samma mönster återkommer i SOM-undersökningarna i fråga om äktenskap. Att vara gift står för män i tydligare samband med ställningen på arbetsmarknaden medan den betyder långt mindre för kvinnor.

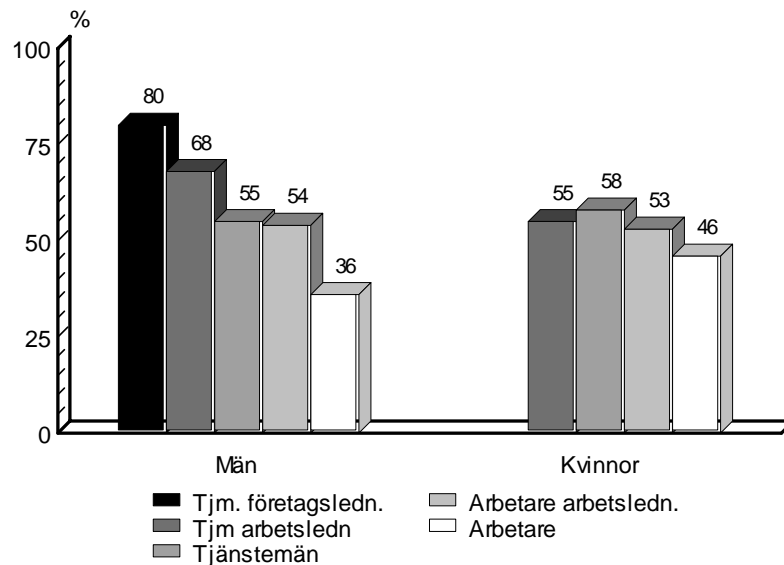
Figur 3. Andel svenska kvinnor och män som är ensamstående i förhållande till position på arbetsmarknaden

Källa: Riks-SOM 2001

För män ökar chansen/risken att vara ensamstående dramatiskt om de har svårt att hitta jobb, medan effekten är mer ojämnt fördelad, ja, faktiskt den rakt motsatta för kvinnor som går i arbetsmarknadsprogram. I samma SOM-undersökning ställs också liknande frågor till mer finfördelade kategorier av yrken och klasser. Än en gång återkommer samma mönster i fråga om äktenskap:

Figur 4. Andel gifta svenska kvinnor och män uppdelad efter position på arbetsmarknaden

Källa: Riks SOM-undersökningen 2001. Andel kvinnor i företagsledande ställning var för få för att kunna rapporteras

Återigen står chansen/risken att bli gift i ett klart samband med ställningen på arbetsmarknaden för männens del, men knappt alls för kvinnornas. Högavlönade män har, vad det nu kan bero på, större chanser att bli gifta och leva i hushåll med barn (antingen det är deras egna barn eller ej). Eller det kan vara så att när män gifter sig och lever i hushåll med barn, så ökar de sina ansträngningar på arbetsmarknaden. Eller resultatet kan vara en följd av båda faktorerna (Bernhardt & Goldschreider 2001).

Det finns ett omfattande internationellt empiriskt forskningsmaterial som ger starkt stöd åt denna tes. David Buss för i sin studie samman intervjudata från mer än 10 000 undersökningsspersoner i 37 länder (inklusive Sverige) på alla sex kontinenterna och täcker därmed ett brett spektrum av olika kulturer. För alla dessa länder visar hans data på en statistiskt signifikant skillnad mellan kvinnor och män i det avseendet att kvinnor oftare än män betraktar "framtida förtjänstmöjligheter" som ett viktigt kriterium vid valet av partner (Buss 1989). En liknande undersökning bland ungdomar i USA gav det överraskande resultatet att ju högre inkomst en kvinna

förväntade sig, desto större vikt tillskrev hon sin önskade partners framtida förtjänstmöjligheter (Wiederman & Allgeier 1992).

Låt oss ta några få (delvis för mig mycket bekanta) exempel: Han kan vara professor född 1954, hon kan vara studierektor född 1958. Eller hon kan vara litteraturprofessor född 1953, medan han är Svenska akademiens ständige sekreterare och född 1948. Båda kan vara läkare, men hon är fyra år yngre och allmänläkare på en öppenvårdscentral medan han utövar en kirurgisk specialitet. Och så vidare. Tagna tillsammans och på en aggregerad nivå betyder dessa skillnader i ålder och utbildning följande: om en kategori K (kvinnor) systematiskt bildar par med individer från en annan kategori M (män), där M är överlägsen K när det gäller de resurser som följer med högre utbildning och ålder, så kommer kategorin K med all sannolikhet att bli förloraren i de förhandlingar om tid och resurser som äger rum över tiden mellan män och kvinnor.

Finns det mer direkt stöd för denna teori i tillgängliga svenska data? Min förnyade analys av Kvinnomaktutredningens data visar att det gör det. Tabellen nedan visar fråge- och svarsalternativ från undersökningens intervjuundersökning av kvinnors uppfattning om graden av rättvisa i fördelningen av hushållsarbete mellan makar med gemensamma barn. Jag har också inkluderat en fråga om fördelningen av familjeinkomsten för att se om teorin kan verifieras med avseende på lönearbete. Jag har också delat in undersökningspersonerna i två kategorier enligt teorins antaganden om ålderskillnadens betydelse. Den första kategorin omfattar kvinnor vars partner är tre eller fler år äldre än de själva, det vill säga ålderskillnaden mellan dem är den genomsnittliga eller ligger därutöver. Den andra kategorin består av kvinnor vars partner är högst två äldre än de själva, lika gamla eller yngre, det vill säga ålderskillnaden ligger under genomsnittet.

Tabell 1. Kvinnors svar på frågor om fördelning av hushållsarbete och inkomst i familjer med barn.

Fråge- och svarsalternativ	Partnern tre eller fler år äldre	Andra par*
Ta allt arbete som utförs i ditt hem: hushållsarbete, barnomsorg, underhållsarbete, trädgårdsarbete osv. Svarsalternativ: <i>Jag lägger ner mycket mer tid på sådant arbete än vad min partner gör.</i>	42 % n=161	34 % n=171
Vem gör följande i ditt hushåll: Vem städar? Svarsalternativ: <i>Det gör alltid jag.</i>	28 % n=162	18 % n=175
Vem gör följande i ditt hushåll? Vem sköter tvätten? Svarsalternativ: <i>Det gör alltid jag.</i>	67 % n=163	49 % 176
Om ni är oense om hushållsarbetets fördelning, hur ofta får du din vilja igenom? Svarsalternativ: <i>Sällan</i> och <i>Aldrig</i> .	21 % n=145	15 % n=160
Jag tycker att det är min plikt att göra det mesta av hushållsarbetet. Svarsalternativ: <i>Instämmer helt.</i>	19 % n=162	12 % n=174
Jag tycker att fördelningen av hushållsarbetet mellan mig och min partner är rättvis. Svarsalternativ: <i>Instämmer inte alls.</i>	14 % n=162	6 % n=173
Ungefär hur mycket av din familjs totala inkomst 1995 kom från ditt jobb? Svarsalternativ: <i>Ungefär en fjärdedel</i> och <i>Mindre än en fjärdedel.</i>	21 % n=158	12 % n=169

Data: Kvinnomaktsutredningens hushållsundersökning. Alla intervjupersoner är kvinnor. Egen bearbetning av originaldata. Enbart kvinnor med barn vars man eller sambo är den biologiske fadern eller adoptivfadern är inkluderade. För information om data, svarsfrekvens osv., se Ahrne & Roman 1997.

* "Andra par" är par där mannen är högst två år äldre än kvinnan, lika gammal eller yngre.

Som framgår av resultaten bekräftas teorins antaganden om ålderskillnadens betydelse för alla frågor. Kvinnor som lever och har barn med män som är betydligt äldre än de själva tjänar sannolikt mindre än sin partner, utför mer av hushållsarbetet, har mindre att säga till om i fråga om fördelningen av hushållsarbetet, har en mer traditionell syn på hur hushållsarbetet ska fördelas och

anser denna arbetsfördelning vara orättvis. Det bör omedelbart sägas att skillnaderna inte är signifikanta eller är knappt signifikanta på den traditionella 5-procentsnivån för de enskilda frågorna eftersom urvalet är så litet. Tendensen är ändå tydlig eftersom skillnaden återkommer för alla frågornas del. I vilket fall som helst bör resultaten stimulera till ytterligare empirisk forskning om åldersskillnadens betydelse för svenska par när det gäller möjligheten att uppnå jämställdhet mellan könen.

Det kan naturligtvis sägas att detta är ett relativt litet urval och att resultaten bör tolkas med en viss försiktighet. Men sociologen Björn Halleröd har gjort mig tjänsten att pröva teorin på ett mycket större datamaterial som han har tillgång till, nämligen Work and Economy in Swedish Household Survey (WESH Survey) som genomförs som komplement till SCB:s årliga undersökning av levnadsförhållanden. I 472 hushåll besvarade båda makarna WESH, vilket utgör 78 procent av alla par med barn som deltog i undersökningen av levnadsförhållanden 1998. Resultatet av denna analys bekräftar att det finns ett samband mellan åldersskillnaden mellan makarna och ansvaret för barnen: ju äldre mannen är i förhållanden till mannen, desto större ansvar tar kvinnan för barnen (Halleröd 2002). Däremot kom Halleröd inte fram till samma resultat för andra moment i hushållsarbetet. Analysen visar också att det finns stöd för hypotesen om tilltagande avkastning, det vill säga om en kvinna förlorar en förhandling, så ökar det risken för att hon också kommer att förlora nästa förhandling och nästa förhandling.¹⁰

Därmed blir det kanske möjligt att teoretiskt lösa "gåtan" varför inte jämställdheten mellan könen är större än vad den är i dagens Sverige. Man kan förutsätta att ingen av parterna i moderna svenska parförhållanden är medveten om effekterna av sitt beslut att bilda par med någon som är äldre (eller yngre), har högre (eller lägre) utbildning eller har en starkare (eller svagare) ställning på arbetsmarknaden. Det är svårt för båda parter att förutse konsekvenserna av detta. Och ska man tro på Kvinnomaktutredningen är båda parter i allmänhet benägna att leva i ett jämlikt förhållande och ha det ganska bra tillsammans, tills förhållandet utsätts för den påfrestning på resurserna som följer med barnens ankomst. I vilket fall som helst blir de ursprungligen små skillnaderna med tiden mycket stora på den aggregerade nivån, eftersom de förstärks automatiskt när åren går och barnens antal (eller andra påfrestningar på resurserna) ökar. Resultatet av alla dessa förlorade förhandlingar för kvinnans del kan, lite tillspetsat, sägas bli att den svenska könsmaktstrukturen reproduceras som den är i dag.

Denna analys kan verka tämligen självklar. Ändå görs det ingen analys av skillnader i ålder och utbildning i någon av Kvinnomaktutredningens tolv rapporter. Även den senare Jämställdhetspolitiska utredningen är tyst på den punkten (SOU 2005:66). Inte heller har de blivit föremål för den svenska genusforskningens

---

¹⁰ Det ska tilläggas att Halleröd använder mer "konservativa" statistiska metoder än vad jag har gjort, vilket betyder att hans resultat inte bara bygger på ett större datamaterial utan också vilar på starkare metodologiska grunder.

uppmärksamhet.¹¹ Läroböckerna på området nämner inget om detta (Jónasdóttir & Björk 1994, Wendt Höjer & Åse 1997). I en nyligen utkommen bok som sammanfattar vad svenska sociologer har att säga om könsrelationer inom familj och arbete i dagens Sverige nämns inte heller problemet med den ojämna starten (Bygren, Gähler & Neramo 2004).¹² Denna tystnad är anmärkningsvärd eftersom detta är ett tillfälle då våra högst personliga val och strategier blir politiska, det vill säga då det feministiska slagordet "det personliga är politiskt" verkligen besannas. Det är som om denna särskilda skillnad i hur vi väljer att leva eller, rättare sagt, med vem vi väljer att leva har varit tabu inom jämställdhetsforskningen, kanske därför att den blir alltför personlig och därmed alltför svår att hantera för forskarna. Som läsaren säkert har lagt märke till är detta inte heller något som människor med romantiska kärleksföreställningar bör engagera sig i, eftersom det som framträder, åtminstone på den aggregerade nivån, är för dystert för att tillåta sådana föreställningar.

Förklaring till förklaringen – på olika analysnivåer

Ett argument mot denna teori om asymmetriskt partnerval skulle vara att den bara är giltig på en ytlig nivå, och att det rapporterade resultatet har mycket djupare orsaker. Jag har två kommentarer till detta. För det första, om man inte förstår hur processen fungerar på det individuella planet – det som här har kallats "orsaksmekanismen" – blir det omöjligt att komma fram till de djupare förklaringsnivåer som eventuellt råkar finnas. Förklaringskedjan måste utgå från den individuella nivån, annars blir det bara ren spekulering, gissningar eller, vilket är vanligast, önsketänkande. Ett annat sätt att uppfatta detta är, att om man inte har en korrekt teori om den första länken i förklaringskedjan, går det inte att röra sig till nästa länk. För det andra är jag naturligtvis medveten om att det som presenteras här kräver ytterligare förklaringar. Ett sådant sätt att tänka i förklaringsnivåer är vanligt i till exempel policyanalys (Rothstein 1996: kap. 2). John Kenneth Benson har formulerat det på följande sätt:

Den politiska sektorn består av flera nivåer i den meningen att dess mönsterbundna praktiker kan delas in i flera, delvis autonoma nivåer som förhåller sig till varandra som gränser inom gränser. På varje successiv nivå

---

¹¹ När Kvinnomaktutredningen inledde sitt arbete försökte jag övertyga Anna Jónasdóttir, som var en av utredningens fem vetenskapliga experter, om att denna teori var värd att undersöka. Jag möttes av en ganska negativ reaktion. Hennes egen rapport till utredningen (med titeln "Vårt liv som kön. Kärlek, ekonomiska resurser och maktdiskurser"), som enligt slutbetänkandet skulle publiceras under 1998, är fortfarande, sju år senare, outgiven (SOU 1998: 241).

¹² Jag tror att detta delvis kan förklaras med det hårda grepp som den svenska regeringen har tagit om denna typ av forskning genom den politiska kontrollen av forskningsfinansiering och av universiteten (se t.ex. mina artiklar på "DN Debatt" (1998-05-12, 1999-08-02, 2004-04-17 och 2005-05-08). Det innebär förmodligen att det är få forskare som vågar kritisera de strukturfunktionella teorier som den socialdemokratiska regeringen har gett sitt stöd åt.

möter vi, för att använda en djupmetafor, en rad gränser för nivån strax ovanför. Praktikerna på ytnivån följer således en samling regler för denna nivå och begränsas av en samling regler på djupare nivåer (Benson 1982: 149).

Parallellen skulle alltså vara att vi måste finna förbindelsen mellan den orsaksmekanism som förklarar den bestående förekomsten av en ojämlig arbetsdelning mellan män och kvinnor i dagens Sverige och djupare förklaringsnivåer. Det betyder att vi måste fråga oss vad som, på djupare nivåer, kan förklara denna systematiska obalans i ålder och ställning på arbetsmarknaden i svenska (och uppenbarligen alla andra västerländska) parförhållanden. Men lägger inte en sådan förklaring också skulden på kvinnor? Och, slutligen, är inte detta en kulturell förklaring i den meningen att det skulle vara ett väsentligt drag i vår kultur att kvinnor bildar par med (något) äldre män som därigenom får en starkare ställning på arbetsmarknaden och vice versa? Detta skulle krävas en hel bok för att svara på de frågorna. Här nöjer jag mig med att lägga fram några idéer som vore värda att forska vidare om. Jag ska då först erkänna att jag trots ganska tappra försök att gå igenom litteraturen inte har kunnat finna någon rimlig förklaring (se dock Uunk 1996). Detta faktum verkar vara så väl förankrat och/eller personligt känsligt att få vill söka förklara det annat än biologiskt och på basis av genetiska reproduktionsstrategier (jfr Buss 1996).

Vad man omedelbart kommer att tänka på är den ekonomiska och sociologiska forskningen om "äktenskapsmarknader", där äktenskapsmarknaden jämförs med arbetsmarknaden när det gäller sök- och förhandlingsprocesser. Resonemanget går ut på att aktörerna handlar ekonomiskt rationellt när de söker en partner. Att kvinnor väljer äldre och ekonomiskt starkare män förklaras med att de på goda grunder räknar med att de kommer att få en svagare ställning på arbetsmarknaden beroende på diskriminering och på att de antagligen får huvudansvaret för framtida barn. De kompenserar för detta genom att välja en partner med starkare ställning (Grossbard-Shechtman 1993). Här rör det sig definitivt om en förklaring av typen "social fälla" (Ostrom 1993). Det vill säga det som är rationellt för enskilda kvinnor, att försöka kompensera för förväntad diskriminering på arbetsmarknaden genom att bilda par med en man med potentiellt större ekonomiska resurser, blir irrationellt för kvinnor som kollektiv, eftersom detta individuella beteende reproducerar könsmaktstrukturen på en samhälls nivå. Detta påverkar naturligtvis kvinnor utan barn eller kvinnor som lever i jämlika förhållanden. Skälet är att det kommer att finnas många fler män än kvinnor på höga positioner i arbetslivet, och många av dessa män kommer sannolikt att ha en låg tanke om kvinnors förmåga på arbetsmarknaden just därför att deras egna (framgångsrika) strävanden på arbetsmarknaden bygger på en ojämlig fördelning av hushållsarbetet.

Problemet med denna analys är att i ett samhälle som det svenska, som sedan länge befinner sig på vägen mot jämställdhet mellan könen, borde också män göra samma sak, det vill säga försöka gifta upp sig för att få ännu bättre resurser. Som ekonomen Lena Edlund uttrycker det: "Det förblir en obesvarad fråga varför självständighet

minskar attraktionskraften på marknaden för kvinnor men inte för män" (Edlund 1996: 2). Om män i alla andra situationer är så skickliga i att gynna sig själva på bekostnad av kvinnor borde detta också gälla parbildning, men så är uppenbarligen inte fallet. Rent ekonomiskt innebär den nuvarande ordningen med all sannolikhet att ekonomiska resurser (pengar) överförs från män till kvinnor. Det framgår klart av att det största problemet för kvinnor efter en skilsmässa är fattigdom, medan det för män är ensamheten (SOU 1998). Männerna förlorar alltså ekonomiskt på den nuvarande ordningen, vilket de kunde ändra på om de handlade ekonomiskt rationellt som individer. Men det gör de tydligen inte.

Låt mig till slut, rent spekulativt, granska några tänkbara förklaringar. En central punkt i denna diskussion är att komma ihåg att man måste vara två för att dansa tango. I många diskussioner och analyser på äktenskapsmarknadens område resonerar man som om det vore kvinnor som väljer män eller (mer sällan) män som väljer kvinnor, vilket ofrånkomligen leder till påståendet att om bara den ena kategorin upphörde att göra "felaktiga" val skulle det uppstå en mer balanserad ordning (Edlund 1996). Svagheten med denna analys är att parbildning i det enskilda fallet kräver ett gemensamt beslut av två människor. Man kan alltså inte hävda att det är mäns eller kvinnors fel att det råder en sådan brist på balans, eftersom båda parter faktiskt fattar beslutet att de ska bilda ett par. Det är följaktligen viktigt att komma ihåg att när en (något) äldre man väljer att bilda par med en (något) yngre kvinna, så väljer också den (något) yngre kvinnan att bilda par med den (något) äldre mannen. Mannens beslut att bilda par kan inte analyseras skilt från kvinnans beslut och vice versa.

Män kan, kort sagt, vilja bilda par med (något) yngre kvinnor av den enkla anledningen att det är lättare att dominera någon som är yngre och som därigenom förmodligen kommer att få en något mindre etablerad ställning på arbetsmarknaden. De är helt enkelt mer intresserade av att vara den dominerande i ett parförhållande än vad kvinnor är. Följaktligen väljer män en yngre och lägre utbildad partner som de förutsätter att de kan dominera över, eftersom det gör det lättare för dem att vinna framgång på arbetsmarknaden, något som deras partner väntar sig av dem. Men detta val har ett ekonomiskt pris för männen som måste vägas in i kalkylen, eftersom de kommer att göra en förlust genom att bilda par med någon som tillför hushållet mindre inkomster än vad de själva gör. Vad vi inte vet är hur och om män gör denna kalkyl, det vill säga om de lägger vikten av att kunna dominera förhållandet i ena vågskålen och den ekonomiska förlust som är förbunden med detta i den andra. Eller om de räknar som inkomst det obetalda hushållsarbete som (den yngre, dominerade) kvinnan kommer att bidra med. Kvinnor kan, som sagt, välja en äldre partner av ekonomiska skäl, men det måste då förutsättas att de gör en liknande avvägning mellan en högre ekonomisk standard och sannolikheten för att bli den dominerade i förhållandet.

Det krävs en hel del mer forskning på mikronivå för att ta reda på om män och kvinnor i dessa situationer verkligen gör sådana rationella kalkyler och överväganden. Jag vill än en gång påminna om att beslutet att bilda par faktiskt

fattas av båda parter gemensamt. En man kan helt enkelt inte bilda par med en yngre kvinna om inte den yngre kvinnan vill bilda par med honom. Om ekonomiska teorier om parbildning ska betraktas som hållbara måste de kunna empiriskt visa två saker. För det första att män och kvinnor faktiskt gör sådana rationella avvägningar när de fattar beslut om att bilda par. För det andra att män och kvinnor faktiskt kommer fram till två olika typer av överväganden eller val av strategi: män sätter möjligheten att kunna dominera över sin partner högre än ekonomiska resurser i form av den totala familjeinkomsten, medan det för kvinnor är tvärtom. Sociologen Carin Holmbergs forskning tyder på att det bland unga svenska par som uttryckligen tror på ideologin om jämställdhet mellan könen finns åtminstone tendenser till manlig dominans bakom en fasad av kärlek (Holmberg 1993).¹³

Man kan naturligtvis vända sig mot föreställningen om rationalitet i dessa avgöranden och hävda att romantiska eller sexuella relationer inte bör fogas in i sådana modeller. Efter att ha gått igenom delar av litteraturen har jag två kommentarer till detta (Collins & Coltrane 1996, Pines 1999). För det första bygger, som redan nämnts, teorin inte på någon form av fullständig rationalitet där aktörerna har fullständig information och kan göra extremt komplicerade långsiktiga cost-benefit-kalkyler. Människor har faktiskt ofullständig information, de gör misstag, de använder sig av många olika slags föreställningar och så vidare. Ändå gör de överväganden och medvetna val, särskilt när det gäller om de ska skaffa sig barn eller ej med en partner. "Medvetet eller ej ... har människor en tendens att gifta sig med individer som liknar dem själva i fråga om klassbakgrund, ras, religion och utbildning", skriver två välkända sociologer från detta forskningsområde (Collins & Coltrane 1996: 265). Ett sätt att tänka om den rationella komponenten i valet av partner är att uppfatta det som en process i två steg. Det första steget är en sållningsprocess, det vill säga individerna sållar ut den grupp av människor från vilken de söker en partner. Här handlar det om ett ganska rationellt beslut, vilket bekräftas av undersökningar av till exempel bekantskapsannonser. I det andra steget väljer man den enskilda individ i gruppen som man vill bilda par med. Detta andra beslut kan mycket väl drivas fram av föreställningar som är allt annat än rationella (det vill säga känslor). Poängen är att teorin om asymmetriskt partnerval bara behöver bygga på den första typen av beslut för att vara giltig på den aggregerade nivån. Om sållningsprocessen är asymmetrisk, det vill säga om män och kvinnor sållar mellan grupper av möjliga partner på olika sätt, så kommer effekten att uppstå oberoende av hur det andra enskilda valet görs. Det finns faktiskt ett amerikanskt uttryck som illustrerar denna tvåstegsprocess i partnerval. Det förutsätts vara riktat till unga kvinnor och lyder som följer: "*Don't marry for money. Go where the money is and marry for love*" (Collins & Coltrane 1996: 265).

---

¹³ Hennes urval är dock litet, och det fanns ingen klar skillnad i ålder mellan parterna i de tio par hon intervjuade (information om ålder erhållen genom personlig kommunikation med författaren). Det är värt att lägga märke till att Holmberg inte angav åldersskillnaderna för de par hon intervjuade.

Men det kan också finnas rent demografiska förklaringar till de obalanser som förekommer i parbildning. X antal män i en given kohort, till exempel åldrarna 24-27, kan helt enkelt inte gifta sig med lika många kvinnor i samma kohort eftersom de redan är "tagna" av män i den kohort som består av män i åldrarna 28-31. Vill de över huvud taget bilda par har de inget annat val än att söka sig neråt i åldrarna. Har en sådan demografisk obalans väl etablerats antar jag att det blir ytterst svårt att rätta till den. En korrigerande skulle kräva ett betydande antal män i en kohort uppoffrande väljer singellivets vedermödor. Och på motsvarande sätt kan X antal kvinnor i en given kohort inte gifta sig med samma antal män i sin egen ålder eftersom dessa redan har "tagits" av yngre kvinnor. Dessa demografiska förklaringsmodeller visar sig ha ett starkt empiriskt stöd, åtminstone så långt jag har kunnat tolka denna något komplicerade forskning (Bergstrom & Lam 1989). Min förmodan är att sådana förklaringar har en viss potential.

Från teori till politik?

Det är inte självklart att samhällsvetenskapliga förklaringar av relationer mellan orsaker och verkningar kan översättas till politiska rekommendationer. Detta är inte rätta platsen att presentera ett fullständigt handlingsprogram för ökad jämställdhet mellan könen i Sverige eller på annat håll, men det kan vara värt att skissera några idéer som kan tas upp till diskussion. För det första tror jag att det skulle vara en dålig idé att låta staten formulera en politik om vem som ska få bilda par med vem. Att välja partner är en komplicerad och känslig fråga, och om det finns något område som staten bör hålla sig bort från så är det detta.

För det andra ska man inte underskatta betydelsen av en växande medvetenhet om vikten av dessa frågor, inte minst bland unga kvinnor som vill bilda familj i ett heterosexuellt förhållande. Organisationer som Jämställdhetsombudsmannen och Nationella sekretariatet för genusforskning kan driva informationskampanjer om de risker som kvinnor tar när de väljer att bilda par med äldre och mer vältutbildade män som har, eller sannolikt kommer att få, en högre ställning på arbetsmarknaden.¹⁴ Medvetandehöjning är en välkänd metod i feministisk politik, och verkningarna av den ska absolut inte underskattas. Även om detta kanske inte får något direkt inflytande över parbildningen kan själva medvetenheten om problemets art få kvinnor och män att ägna frågan större uppmärksamhet när de förhandlar med varandra om hur fördelningen mellan lönearbete och hushållsarbete ska göras.

Om den direkta lagstiftningsvägen är stängd kan det finnas andra möjligheter, främst genom en statlig familjepolitik. Det bör vara möjligt att göra framsteg på basis av insikten om att kvinnor tycks förlora i så många förhandlingar om fördelningen

---

¹⁴ En sådan diskussion återges i den feministiska tidskriften *BANG*, nr 3 1998, där Nina Björk säger: "Man kanske faktiskt aldrig blir kär i en man med lägre lön." Se även Anna Lytsy (1998).

av hushållsarbetet, och att detta är resultatet av den obalans som råder i fråga om utnyttjandet av föräldraledigheten. Den enklaste åtgärden vore naturligtvis att avskaffa detta förhandlingssteg, det vill säga göra det till en icke förhandlingsbar fråga mellan parterna. Men det är sannolikt politiskt omöjligt i dagens Sverige att genomdriva ett beslut om att den tretton månader långa föräldraledigheten ska delas lika mellan fadern och modern. Enligt Kvinnomaktutredningen verkar det som att det främst är många kvinnor som vänder sig mot en sådan reform. Men det är helt möjligt att gå i andra riktningen och utsträcka föräldraledigheten, men göra den odelbar. Det skulle betyda att föräldraledigheten fördubblas från ett år till två, men att den skulle tillfalla föräldrarna individuellt i likhet med alla andra socialförsäkringar.¹⁵ Det skulle innebära att de tillkommande tolv månaderna inte skulle gå att överföra från den föräldern till den andra, det vill säga varje förälder skulle vara berättigad till tolv månaders föräldraledighet. Resultatet av en sådan reform skulle med all sannolikhet bli att de flesta kvinnor tog ut de tolv månaderna, precis som de gör nu, och männen kunde välja att antingen stanna hemma med barnet eller fortsätta att arbeta och förlora rätten till de tillkommande månaderna. Många fler män skulle kunna få uppleva en längre period med huvudansvar för barn och hushållsarbete medan deras partner lönearbetade. Förhoppningsvis skulle därmed mycket av den obalans som råder i nuvarande parförhållanden försvinna.¹⁶

---

¹⁵ Detta har till exempel föreslagits av Henrik Berggren och Lars Trägårdh (*Dagens Nyheter*, 15 mars 1998).

¹⁶ Om denna analys är riktig kommer de olika förslag som lagts fram om ökade möjligheter att köpa hushållstjänster inte att förändra könsmaktsstrukturen i samhället, eftersom man kan förutsätta att obalansen i parförhållandet kommer att bestå. Män som har högre professionell status än sin partner kan till exempel utnyttja detta för att i förhandlingarna med framgång hävda att de bör utföra ännu mindre hushållsarbete. Men det kan finnas andra skäl till att göra köpet av hushållstjänster lättare genom förändringar i inkomstbeskattningen, till exempel av arbetsmarknadspolitiska och ekonomisk-politiska skäl. Se Henrekson 1999.

Referenser

- Ahrne, Göran & Roman, Christina (1997), *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*, SOU 1997: 139, Stockholm.
- Arthur, Brian W. (1994), *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Becker, Gary (1981), *A Treatise on the Family*, Cambridge: Harvard University Press.
- Benson, John K. (1982), "A framework for Policy Analysis", i D. L. Roger & D. A. Whetter (red.), *Interorganizational Coordination. Theory, Research, Implementation*, Ames: Iowa State University Press.
- Bergqvist, Christina (red.), *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergstrom, Theodore & Lam, David (1989), "The effects of cohort size on marriage markets in twentieth century Sweden", CREST working paper, Ann Arbor: Department of Economics, University of Michigan.
- Bernhardt, Eva M. & Goldschreider, Frances K, (2001), "Men, resources and family living. The determinants of union and parental status in the United States and Sweden", *Journal of Marriage and the Family*, 63: 793–803.
- Bolin, Kristian (1997), "A family with one dominating spouse", i Inga Persson & Christina Jonung (red.), *Economics of the Family and Family Policies*, London: Routledge.
- Boudon, Raymond (1996), "The cognitivist model. A generalised 'rational choice model'", *Rationality and Society*, 8: 123–150.
- Buss, David M. (1989), "Sex differences in human mate preference. Evolutionary hypothesis tested in 37 cultures", *Behavioral and Brain Sciences*, 12: 39–49.
- Buss, David M. (1996), "Sexual conflict. Evolutionary insights into feminism and the 'Battle of Sexes'", i David M. Buss & Niel M. Malamuth (red.), *Sex, Power, Conflict. Evolutionary and Feminist Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Bygren, Magnus, Gähler, Michael & Neramo, Magnus (red.) (2004), *Familj och arbete. Vardagsliv i förändring*, Stockholm: SNS.
- Carlsson Wetterberg, Christina (1992), "Från patriarkat till genusystem – och vad kommer sedan? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3: 34–48.
- Clarke, Simon (1977), "Marxism, sociology and Poulantzas' theory of the state", *Capital and Class*, 2: 1–28.
- Collins, Randall & Coltrane, Scott (1996), *Sociology of Marriage and the Family. Gender, Love and Property*, Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Dahl, Robert A. (1999), *Demokratin och dess antagonister*, Stockholm: Ordfront.
- Edlund, Lena (1996), "The marriage market. How do you compare?", i *Economic Research Institute*, Stockholm: Stockholm School of Economics.
- Elster, Jon (1983), *Explaining Technical Change. A Case Study in the Philosophy of Science*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Elster, Jon (1985), *Making Sense of Marx*, New York: Cambridge University Press.
- Garne, Cecilia (1996), "Ensidighet i den feministiska salongen", *BANG*, 6: 41–43.
- Giddens, Anthony (1984), *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Grossbard-Shechtman, Amyra (1993), *On the Economics of Marriage*, Boulder: Westview Press.
- Hage, Jerald & Meeker, Barbara Foley (1988), *Social Causality*, Boston: Unwin & Hyman.
- Hagemann, Gro & Åmark, Klas (2000), "Från 'husmorskontrakt' till 'jämsällldhetskontrakt'. Yvonne Hirdmans genusteori", *Häftet för kritiska studier*, 2: 4–38.
- Halleröd, Björn (2002), "Unequal sharing of housework. In search of an explanatory mechanism", Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Hedström, Peter & Swedberg, Richard (1998), "Social mechanisms. An introductory essay", i Peter Hedström & Richard Swedberg (red.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*, New York: Cambridge University Press.
- Henrekson, Magnus (1999), "Tjänstesektorn och jämsällldheten bland näringslivets högre chefer", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3: 49–62. ?HELT ANNAN TITEL S 37, NOT 18?
- Hirdman, Yvonne (1988), "Genussystemet. Reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3: 49–63.
- Hirdman, Yvonne (2000), "Om genuskontrakt", *Häftet för kritiska studier*, 2: 28–38.
- Holmberg, Carin (1993), *Det kallas kärlek*, Göteborg: Anamma.
- Jónasdóttir, Anna G. (2003), *Kärlekskraft, makt och politiska intressen. En teori om patriarkatet i nutida västerländska samhällen*, Göteborg: Daidalos.
- Jónasdóttir, Anna G. & Björk, Gunnela (red.) (1994), *Teorier om patriarkatet*, Örebro: Örebro högskola.
- Laitin, David (1988), "Political culture and political preferences", *American Political Science Review*, 82: 589–597.
- Lenin, V. I. (1979), *Vad bör göras? i Valda verk i tre band*, I, Göteborg: Fram.
- Lichter, Daniel T., Anderson, Robert N. & Hayward, Mark D. (1995), "Marriage markets and marital choice", *Journal of Family Issue*, 16: 412–431.
- Lindvert, Jessica (2002), *Feminism som politik. Sverige och Australien 1960–1990*, Umeå: Borea.
- Lommerud, Kjell Erik (1997), "Battle of the sexes. Non-cooperative games in the theory of the family", i Inga Persson & Christina Jonung (red.), *Economics of the Family and Family Policies*, London: Routledge.
- Lundberg, Shelly & Pollak, Robert A. (1996), "Bargaining and distribution in marriage", *Journal of Economic Perspectives*, 10: 139–158.
- Lundberg, Shelly & Pollak, Robert A. (1997), "Bargaining and distribution", i Inga Persson & Christina Jonung (red.), *Economics of the Family and Family Policies*, London: Routledge.
- Lytsy, Anna (1988), "Personligt så det stör", *BANG*, 4: 6–11.

- Merton, Robert K. (1948), *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press.
- Misztal, Barbara A. (1996), *Trust in Modern Societies*, Cambridge: Polity Press.
- Oliver, Mary Beth & Hyde, Jane Shibley (1993), "Gender differences in sexuality. A meta-analysis", *Psychological Bulletin*, 114: 29–51.
- Olson, Mancur (1965), *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press.
- Ostrom, Elinor (1998), "A behavioral approach to rational choice theory of collective action", *American Political Science Review*, 92: 1–23.
- Pierson, Paul (2000), "Increasing returns, path dependence, and the study of politics", *American Political Science Review*, 94: 251–267.
- Pines, Ayala Malach (1999), *Falling in Love. Why We Choose the Lovers We Do*, New York: Routledge.
- Presser, Harriet B. (1975), "Age differences between spouses", *American Behavioral Scientist*, 19: 190–205.
- Przeworski, Adam & Wallerstein, Michael (1988), "Structural dependence of the state on capital", *American Political Science Review*, 82: 11–29.
- Rothstein, Bo (1992), "Social justice and state capacity", *Politics & Society*, 20 101–126.
- Rothstein, Bo (1996), *The Social Democratic State. The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Rothstein, Bo (2000), "Trust, Social Dilemmas and Collective Memories", *Journal of Theoretical Politics*, 12: 477–503.
- Rothstein, Bo (2001), "If rationality is everything, maybe it's nothing", Annual Meeting of the American Political Science Association, San Francisco.
- Rothstein, Bo (2005), *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rundqvist, Mikael (1998), *Samhällets tvåsidighet. Aktör – struktur i tre forskningsansatsers program och tillämpningar*, Göteborg: Göteborgs universitet
- Sainsbury, Diane (1999), *Gender and Welfare State Regimes*, Oxford: Oxford University Press.
- Sayer, Andrew (1992), *Method in Social Science*, London: Routledge.
- SCB, Statistiska centralbyrån (1994), *Fakta om den svenska familjen. Sammansättning och förändringar från barndom till ålderdom*, Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, Statistiska centralbyrån (1996), *Kvinnors och mäns liv. En rapport från SCB:s undersökning om familj och arbete, Sammanfattning*, Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SOU, Statens offentliga utredningar (2005:66), *Makten att forma samhället och sitt eget liv*, Jämställdhetspolitiska utredningens slutrapport, Stockholm.
- SOU, Statens offentliga utredningar (1998), *Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*, Stockholm.
- Swidler, Ann (1986), "Culture in action. Symbols and strategies", *American Sociological Review*, 51: 273–286.
- Swidler, Ann (2001a), "Cultural repertoires and cultural logics. Can they be reconciled?", Annual Meeting of the American Sociological Association, Anaheim.

- Swidler, Ann (2001b), *Talk of Love. How Culture Matters*, Chicago: Chicago University Press
- Uunk, Wilfred (1996), "Who marries whom? The role of social origin, education and high culture in mate selection of industrial societies during the twentieth century", i *University of Nijmegen*, Nijmegen: University of Nijmegen.
- Wendt Höjer, Maria & Åse, Cecilia (1997), *Politikens paradoxer. En introduktion till feministisk politisk teori*, Bjärred: Academia adacta.
- Wiederman, Michael W. & Allgeier, Elizabeth Rice (1992), "Gender differences in mate selection criteria. Sociobiological or socioeconomic explanation?", *Ethology and Sociobiology*, 13: 115–124.
- Wängnerud, Lena (1998), *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Young, Peyton (1998), *Individual Strategy and Social Structure. An Evolutionary Theory of Institutions*, Princeton: Princeton University Press.